

УДК 398.83(=161.3):316.346.2

Тыпалогія стылю мужчынскіх і жаночых сямейна-бытавых песень

В. І. Палукошка

Фалькларыстамі неаднаразова адзначалася, што аўтарам пераважнай большасці сямейна-бытавых песень з’яўляецца жанчына. Гэтая акалічнасць у многім прадвызначае змест тэкстаў. Тым не менш існуе шэраг тэкстаў, аўтарства якіх належыць мужчынам. Гэтыя песні таксама распавядаюць пра нешчаслівае жыццё ў замужжы, але ўжо мужчыны. У дадзеным артыкуле мы паспрабуем вызначыць і прааналізаваць адрозненні мужчынскіх і жаночых тэкстаў на ўзроўні зместу і формы выражэння. Адзначым, што да жаночых песень мы адносім песні, аўтарам якіх з’яўляецца жанчына, а мужчынскімі – мужчына.

Як зазначаюць літаратуразнаўцы, сюжэт праяўнага твора значна адрозніваецца ад лірычнага сюжэта, які, па словах А. Капінас, “не проста сюжэт лірычнага твора, гэта асобы тып слоўнай дынамікі, не падзейны, але суаднесены з падзейнасцю” [2, с. 36]. Даследчыца заўважае, што “для лірыкі актуальна не тое, што адбылося, а “адчуванне” здарэння, што дасягаецца расстаноўкай розных састаўных паэтычнага тэксту” [2, с. 11]. Відаць, менавіта таму паняцце ‘лірычны сюжэт’ даволі палемічнае. В. Руднеў перакананы, што “паняцце “лірычны сюжэт” – усяго толькі няўдалая метафара” [6, с.167] і прапаноўвае новы тэрмін – “сюжэт-стыль”: “Сюжэт і стыль, па сутнасці, розныя іпастасі аднаго і таго ж. <...> Стыль – гэта не тое, як паненка была апранутая, а сюжэт – гэта не тое, што з ёй здарылася на балі. Ёсць нейкая ўзаемасувязь паміж тым, як яна была апранутая, і тым, што з ёй здарылася на балі. Вось гэта сюжэт-стыль, стыль, які тоіць у сабе сюжэт і вызначае самую сутнасць мастацкага дыскурса” [6, с. 168-169]. Параўноўваючы фальклор і літаратуру, даследчык прыходзіць да высновы, што пераказаць можна толькі літаратурны сюжэт, а ў фальклоры сюжэт цесна звязаны са зместам: “Цяжка сабе ўявіць у мастацкай практыцы вуснай народнай творчасці просьбу сцісла пераказаць сюжэт быліны ці казкі. Такая просьба абсурдная. Можна толькі расказаць (выканаць) саму быліну” [6, с. 169]. Праўда, аўтар прызнаецца, што “ўявіць нейкі сюжэтны дайджэст” [6, с. 170] фальклорнага твора цалкам рэальна.

Што ж тычыцца народнай лірыкі, то, як слухна заўважае С. Лазуцін, у лірычнай песні “няма сюжэта ў дакладным сэнсе слова з уласцівымі яму абавязковымі элементамі: завязкай, кульмінацыяй і развязкай. У ёй звычайна мы знаходзім не сюжэт, а толькі пэўную сюжэтную сітуацыю, якая паслужыла прычынай для ўзнікнення тых ці іншых роздумаў ці перажыванняў” [4, с. 8]. Сапраўды, сямейна-бытавыя песні – гэта далёка не эпас, хоць у многіх з іх прысутнічае пэўная сюжэтнасць, сітуацыя і ўдзельнікі гэтай сітуацыі. Праўда, ужо на гэтым узроўні мы знаходзім адрозненні паміж тэкстамі мужчынскімі і тэкстамі жаночымі. Калі першыя больш сюжэтныя, то другія больш эмацыянальныя. Пры гэтым, у жаночых песнях заўважаецца большая разнастайнасць сюжэтаў, а ў іх межах – і матываў.

Прымацкія песні (якіх, дарэчы, у зборніку “Сацыяльна-бытавых песень” з серыі беларускай народнай творчасці небагата) распавядаюць пра адно і тое ж: прымак выпраўляецца на поле працаваць – доўга чакае жонку з абедам – абед нясмачны – адпраўляецца дадому, дзе цешча загадвае што-небудзь рабіць – праклён. У гэтым кантэксце хацелася б звярнуць увагу на падабенства пэўных фрагментаў прымацкіх песень з жаночымі сямейна-бытавымі песнямі (раздзел “Адносіны паміж сястрой і братамі”):

1)

Едзе, едзе прымачэньку

Да й песеньку свішча.

– Прымай, доню, хлеб са стала –

Едзе прымачышча [7, с. 269].

2)

Брат у акенца паглядае,
 Жонку сваю навучае:
 – Прымай, жано, соль-хлеб з стала:
 Едзе ў госці сястра мая [8, с. 376].

Супадзенне аламатываў тут відавочнае.

Сваю будову маюць і мужчынскія сямейна-бытавыя песні: нараканне на долю ці бацькоў – нараканне на жонку-«няўдаліцу» – жаданне пазбавіцца яе. Праўда, гэтыя песні маюць свае варыянты: замест трэцяга кампанента ў тэкст уключаецца адказ жонкі няўдаламу мужу:

– Ой, нягодны ты муж,
 Эх, да ты сам такі:
 Ні араць, ні касіць,
 Ні грабель зрабіць.

Як і зробіць граблі,
 Яны раскідаюцца,
 Як наб’е касу,
 Каса лапачацца [8, с. 262].

Што ж тычыцца жаночых песень, то ў іх разнастайнасці можна пераканацца, звярнуўшыся хаця б да пераліку раздзелаў у зборніку “Сямейна-бытавыя песні”: “У няроднай сям’і”, “Ліхія свякруха і свёкар”, “Недабраная пара. Благі муж”, “Здрада” і г. д. Прычыны такіх разыходжанняў нам невядомыя. Відаць, гэта пацвярджае думку аб тым, што жанчыны больш эмацыянальныя, пачуццёвыя, а мужчыны – больш рацыянальныя, стрыманыя.

Калі звярнуцца да моўнага ўзроўню, то тут таксама можна назіраць адрозненні. У жаночых песнях мы часцей сустракаем згадкі пра эмацыянальны стан гераніні, пра яе пачуцці:

А чырвоная каліна
 Да ўсю весну красіла.
 За ліхім мужам, за разбойнічкам
 Маё сэрца ссушыла [8, с. 69].

Ці:

Я молада журылася,
 Што ад роду адбілася [8, с. 38].

У мужчынскіх тэкстах, наадварот, вельмі рэдка згадваецца пра пачуцці:

– Ні на каго **так не жаль**,
 Як на атца сваяго,
 Як на атца сваяго,
 На радзіцеля... [8, с. 261].

Толькі ў адзінкавых тэкстах мы сустракаем згадкі пра слёзы:

Зарыкалі сівы волы,
 Ды з поля ідучы,
Заплакалі прымачэнькі,
 У прымах жывучы [7, с. 271].

Звычайна пачуцці, перажыванні ў мужчынскіх тэкстах зводзяцца да канстатацыі немагчымасці цяпець: “*Ай, ужэ мне дакучыла*” [8, с. 262]; “*Ой, абрыдла, надакучыла*” [8, с. 263]. Гэта, хутчэй за ўсё, можна патлумачыць тым, што “ў дарослых мужчын даволі часта назіраецца алексітымія – няздольнасць звязаць слова з эмоцыямі, гэта значыць недахоп умення ідэнтыфікаваць, выявіць і апісаць свае ўласныя эмацыянальныя станы, у прыватнасці, цеплыню, клопат, сум ці боль” [3, с. 48]. Псіхолагі звязваюць гэта з вынікамі выхавання хлопчыкаў, калі ад іх не патрабуюць, а хутчэй нават не дазваляюць праяўляць эмоцыі. “У выніку, мужчыны тэндэнцыруюць да праяўлення і ўмення вербалізаваць толькі адну эмоцыю – гнеў”, – заўважае А. Кірыліна [3, с. 49]. Калі мы звернемся да тэкстаў, то няцяжка будзе пераканацца ў гэтым (вербалізацыя гневу адбываецца праз грубую, сталістычна зніжаную лексіку):

– Бадай свінні **паздыхалі**,
Цешча **ашалела**,
Як мне гэта прымацкае
Жыццё надаела! [7, с. 269-270].

Ці:

Я прыкрасы папрасіў –
Кукіш паказала [7, с. 275].

Жанчыны ж, наадварот, больш схільныя да эўфемізмаў і меней – да нецэнзурнай лексікі. Намі была заўважана толькі адна песня з адпаведным выразам:

– Ой ты, **сукін сын**,
Да ты ж сам такі:
Ні грабель зрабіць,
Ні касы набіць [8, с. 261].

Праўда, урывак прыведзены з мужчынскай песні, дзе словы жонкі – толькі ўстаўка. Таму больш верагодна, што іх аўтар – мужчына.

Мову ж жанчыны вызначае частае выкарыстанне памяншальна-ласкальных суфіксаў:

Да шуміць, гудзе да **нагаечка**
Каля майго белага цела.
Тую нагайку кіну пад лаўку,
Няхай нагайка аддыша.
Пайду я ў **садок**, спушчу **рукавок**,
Няхай вятрок пакалыша [8, с. 168].

Альбо:

Ой, коціцца, коціцца сонца за **лясок**,
Ой, хочацца, хочацца к **мамцы на часок**.

– Пусці, пусці, **міленькі**, у сад пагуляць,
Я не буду, **міленькі, вішанек** шчыпаць.

Ай, выламлю, выламлю, **вінаградчкі**
Пайду к роднай **мамачцы** па **парадачку**... [8, с. 147].

З прыведзеных прыкладаў добра відаць, што “жанчыны тэндэнцыруюць да інтэнсіфікацыі найперш станоўчай ацэнкі. Мужчыны больш выразна выкарыстоўваюць адмоўную ацэнку, уключаючы стылістычна зніжаную...” [3, с. 64].

Г. Пятроўская заўважае, што “прымацкія песні не вызначаюцца складанасцю і багаццем мастацкіх сродкаў. У іх амаль адсутнічае метафарычнасць, якая вельмі характэрна для іншых відаў народнай паэзіі” [5, с. 417]. Даследчыца лічыць, што гэта тлумачыцца іх аўтарствам (аўтар – мужчына). Развіваючы сваю думку, Г. Пятроўская піша, што мужчыны “мала выкарыстоўвалі традыцыйныя мастацкія сродкі, таму і песні характарызуюцца стрыманасцю і нешматлікімі сродкамі мастацкай выразнасці” [5, с. 417]. Але, магчыма, справа не ў тым, што мала выкарыстоўваюцца **традыцыйныя** мастацкія сродкі, а ў тым, што мала выкарыстоўваюцца **мастацкія** сродкі. Тым больш, што з засваеннем традыцый у прымацкіх песнях няма ніякіх праблем: можна нават гаварыць пра іх традыцыйную будову ці, хаця б, зачын (што, дарэчы, адзначаецца і Г. Пятроўскай). Беларускія прымацкія песні звычайна пачынаюцца са сцвярджэння:

А хто ў прымах не бываў,
Той гора не знае.
А я ў прымах пабываў, -
Усё гора знаю [7, с. 274].

Часам яму папярэднічае невялікі ўступ-замалёўка прыроды: “Дзе тая крынічанька / Што вады не мае” [7, с. 275], “Зялёная дубравачка / Што ягад не мае...” [7, с. 247], “Да вырасла цярэшына / Каля пералазу” [7, с. 270], “Вішанька-чарэшанька / Ягадак не мае” [7, с. 269], “Ой, вырасла маркованька / Вышай пералазу” [7, с. 271]. Г. Пятроўская лічыць, што гэта “супастаўленне з’яў прыроды з унутраным светам чалавека” [5, с. 417], але ж гэтае вынаходніцтва (перадаваць пачуцці чалавека праз з’явы прыроды) належыць рамантыкам. У нашым выпадку неабходна згадаць пра “другасны фальклорны стыль”, які “мае ўхіл да дэкаратыўнасці” [1, с. 62]. Таму наяўнасць такога кшталту канструкцый залежыць як ад густу, так і ад традыцый. Гэта тычыцца і жаночых песень:

Зялёны дубочак, шырокі лісточак,
Як паехаў мой міленькі, дык трэці дзянёчак [8, с. 256].

Ці:

А на гары ялушачка,
Пад гарою стаіць сосна,
Ой, я цяю, весялюся,
А на мам сэрцы тошна [8, с. 313].

У прыведзеных прыкладах немагчыма знайсці лагічнай сувязі паміж замалёўкай прыроды і наступнымі радкамі. Але тут відавочная іншая сувязь – падабенства па гучанні (рыфма): лісточак-дзянёчак, сосна-тошна.

На іншым прынцыпе будуецца сінтаксічны паралелізм тыпу:

А стаяла каліначка ў лузе,
Цяпер жа я, маладзенька, у тузе [8, с. 197].

Тут можна назіраць традыцыйнае для беларускага фальклору (перш за ўсё абрадавага) параўнанне маладой дзяўчыны з калінаю. Таму ў дадзеным выпадку таксама можна гаварыць пра традыцыйную вобразнасць, але не пра «вобразны псіхалагізм». Тым больш, што колькасць такіх прыкладаў небагата ні сярод жаночых, ні сярод мужчынскіх.

Акрамя гэтага, хацелася б звярнуць увагу на яшчэ адно вельмі паказальнае адрозненне. Калі жаночыя песні-нараканні могуць выклікаць спачуванне, то большасць мужчынскіх песень-нараканняў мае гумарыстычную афарбоўку, асабліва той момант, дзе прымакі збіраюцца тапіцца:

Збіраліся прымачэнькі
 Вопытам дзяліцца,
 Пажурылісь, пастагналі
 І пайшлі тапіцца.
 Падышлі яны да рэчкі –
 Мелкая вадзіца.
 Так доля прымакова –
 Недзе утапіцца [7, с. 275].

На нашу думку, змест мужчынскіх сямейна-бытавых песень у значнай ступені абумоўлены стэрэатыпнымі поглядамі на мужчыну і на яго ролю ў сям'і. Так лічылася і лічыцца па сённяшні дзень, што мужчына – гаспадар у хаце: яму павінны ўсе паднарадкоўвацца, асабліва жонка. Акрамя гэтага, мужчына павінен сам матэрыяльна забяспечваць сябе і сваю сям'ю, а таксама паводзіць сябе як мужчына: выпіваць, не выяўляць свае пачуцці, сваю слабасць. А нараканні, скаргі – гэта ўжо слабасць, як прымак – адхіленне ад нормы сацыяльнага статусу мужчыны. Таму, відаць, падобных песень і небагата.

Параўнаўшы два тыпы песень пра сямейнае жыццё (жаночыя і мужчынскія) мы прыйшлі да высновы, што яны адрозніваюцца не толькі па колькасці, але і па стылю. Жаночыя песні вылучаюцца большай эмацыянальнасцю, тады як мужчынскія – больш схільныя да апавядальнасці. Акрамя гэтага, мужчынамі часцей ужываецца грубая лексіка, тады як жанчыны вельмі часта звяртаюцца да памяншальна-ласкавых суфіксаў. Але жаночыя і мужчынскія тэксты, акрамя тэмы, сітуацыі дзеяння, аб'ядноўвае і традыцыйнае выкарыстанне пэўных сінтаксічных канструкцый.

Abstract. In the paper the differences between male and female texts are considered on the level of contents and form. The paper shows that Belarusian family-life songs have their special characteristics in dependence on the sex of a folklore author. So female songs are distinguished by greater emotions and male songs are inclined to narration. Besides, women very often use the words with diminutive suffixes and men often use rude vocabulary.

Літаратура

- 1 Кавалёва, Р. М. Стыль фальклору як калектыўнага мастацтва. // Письменник – мова – стиль: Матэрыялы II Міжнароднай канферэнцыі, прысвечанай 75-годдзю з дня нараджэння праф. Л. М. Шакуна (Мінск, 15-16 лістапада 2001 г.) / Рэд. кал.: М. Р. Прыгодзіч і інш.: У 2 т. Т. 1. – Мінск: РІВШ, 2002. – С. 59 – 63.
- 2 Капинос, Е. В. О лирическом сюжете в стихах и прозе. // Тема, сюжет, мотив в лирике и эпосе. Сборник научных трудов / СО РАН. Ин-т филологии; Отв. ред. чл.-корр. РАН Е. К. Ромодановская. – Новосибирск, 2006. – С. 6 – 53.
- 3 Кирилина, А. В. Гендер: лингвистические аспекты. / А. В. Кирилина. – Москва: Изд-во «Институт социологии РАН», 1999. – 180 с.
- 4 Лазутин, С. Г. Жанровые особенности поэтики русского фольклора. // Вопросы поэтики литературы и фольклора. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1974. – С. 3 – 18.
- 5 Пятроўская, Г. А. Бурлацкія, батрацкія, прымацкія песні // Гурскі А. І. Пазаабрадавая паэзія / А. І. Гурскі, Г. А. Пятроўская, Л. М. Салавей; Навук. рэд. А. С. Фядосік. – Мінск: Бел. навука, 2002. – С. 405 – 423.

6 Руднев, В. П. Прочь от реальности: Исследования по философии текста. / В. П. Руднев. П. – Москва: «Аграф», 2000. – 432 с.

7 Сацыяльна-бытавыя песні / [Уклад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. артыкул і камент. І. К. Цішчанкі, В. І. Скідана; Уклад. муз. часткі Г. В. Таўлай; Рэд. А. С. Фядосік]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1987. – 488 с.

8 Сямейна-бытавыя песні / [Склад. І. К. Цішчанка; Склад. муз. часткі Г. В. Таўлай; Рэд. тома А. С. Фядосік]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 752 с.

Белорусский государственный университет

Поступило 16.06.08

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ